

DOI: [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7\(26\)/7](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7(26)/7)

УДК 338.001.36

JEL CLASSIFICATION: I 131, O 015

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

METHODICAL BASIS OF SOCIAL SECURITY MEASUREMENT OF THE STATE

Олег ДЗЬОБА,

*доктор економічних наук, професор,
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу
<https://orcid.org/0000-0003-0385-3693>*

Oleh DZOBA,

*Doctor of Economics, Professor,
Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas*

Наталія СТАВНИЧА,

*аспірант,
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу
<https://orcid.org/0000-0002-1370-4010>*

Nataliia STAVNYCHA,

*Postgraduate,
Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas*

Проаналізовано науково-методичні підходи до оцінювання рівня соціальної безпеки держави, узагальнено методи його здійснення. Акцентовано на виборі показників різних методик. З'ясовано, що найчастіше для такої оцінки використовується інтегральний показник.

Наведено авторське трактування поняття соціальної безпеки та її чотири складові – життя, бідність, здоров'я, освіта. Визначено набір показників для кожної із них. Запропоновано ієрархічну модель оцінювання соціальної безпеки та алгоритм розрахунку інтегрального показника.

Ключові слова: *соціальна безпека, оцінювання, науково-методичний підхід, індикатори, методи, критерії.*

Summary the article has analyzed the existing scientific and methodological approaches to assessing the level of social security of the state. It was revealed that they differ because: scientists include various components that form social security; they use various indicators and calculation methods; have various aspects of both generalization and practical direction.

It was revealed that most often the components of social security include: safety of life, health, social protection and aspects of social and labor relations. The methods that are most often used in calculating the level of social security were considered. It was proved that in assessment, the selection of indicators that pose a threat, is the difficult task. It was revealed that there is no legally approved methodology for assessing the social security of the state. The use of various social security assessment methodologies was analyzed. Emphasis was placed on the selection of indicators used in these techniques. It was concluded that for assessing the social security of the state, an integral indicator is used most often. At the same time, scientists prefer their own set of indicators.

The author's definition of «social security» was presented, which allowed the formation of four components of the state's social security (life, poverty, health and education). It was established that the choice of indicators for assessing the social security of the state should cover a retrospective period and should be based on both reporting and calculated data. A hierarchical model of an integral indicator of state social security was proposed. There was defined a set of indicators for each of proposed component. The following algorithm has been proposed for assessing the integral indicator of state social security: the formation of the components of social security and the definition of indicative indicators for each of the components; formation of a database; determination of an integral indicator; determining the influence of each component on the change in the integral indicator; interpretation of indicators; determining the sustainability of hazardous trends.

Key words: *social security, scientific and methodological approach, indicators, methods, evaluation criteria.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах виникає необхідність визначення та оцінювання соціальних процесів у державі, зокрема соціальної безпеки, яка, на нашу думку, є пріоритетною в забезпеченні сталого розвитку суспільства. Зазначене потребує відповідної методичної бази, яка досі остаточно не сформувалася, а також подальшого розвитку підходів до оцінювання, їх результативного використання та вдосконалення.

Поняття *підхід* до оцінювання в економічній безпекології будь-якого рівня (макро-, мезо- або мікро-) слід розуміти як сукупність односпрямованих за змістом методів вимірювання рівня безпеки, що відображають певну ідею (ракурс, позицію) оцінки [1, с. 239]. Метод розрахунків показників соціальної безпеки – це певна дія, спосіб, прийом або система прийомів, які дають можливість їх обчислити. Методика визначається описом послідовності методів, правил і способів виконання роботи.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Методика оцінювання соціальної безпеки є предметом досліджень багатьох науковців, зокрема: О. Давидюк, О. Ковалюк, Л. Ільчука, В. Куценко, В. Удовиченко, О. Сидорчука, Ю. Харазішвілі, Є. Дронь, Т. Поснової, І. Яремка та інших. При цьому вони виділяють різні складові, які формують соціальну безпеку, використовують різноманітні показники та методи розрахунків, мають різні аспекти як узагальнення, так і практичного спрямування.

Мета статті – аналіз науково-методичних підходів до оцінювання рівня соціальної

безпеки держави та обґрунтування авторського підходу до формування її складових й індикаторів для подальшої інтегральної оцінки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз та оцінювання стану соціальної безпеки держави здійснюються з використанням певної методики. Відомі різні підходи до її оцінки, котрі різняться насамперед функціональними складовими. Так, згідно з Методикою ООН до них належать: бідність населення, демографічна стабільність, міграційні та еміграційні показники, захист і підтримка здоров'я населення, його стабільного розвитку [2]. Науковець О. Коваль пропонує виділяти соціально-економічну, соціально-політичну, соціально-біологічну складові соціальної безпеки [3, с. 63]. О. Сидорчук значно розширює їх перелік такими елементами, як рівень та якість життя населення, здоров'я і тривалість життя, ступінь нерівномірності розподілу ресурсів життєзабезпечення, зайнятість, доступність освітніх, оздоровчих, культурних і рекреаційних послуг, соціальний захист, особиста безпека, соціальні трансформації, ресурси й капітал, права і свободи громадян [4, с. 160–161].

Цікавим є підхід науковців В. Куценко та В. Удовиченка, які пропонують оцінювати соціальну безпеку, включаючи показники рівня життя населення та розвитку соціальної сфери держави [5, с. 26]. Узагальнивши наукові доробки вчених, ми дійшли висновку, що найчастіше складовими соціальної безпеки є: безпека життя, здоров'я, соціальний захист, різні аспекти соціально-трудова відносин (таб.).

Таблиця

Класифікація методів розрахунку показників соціальної безпеки*

Прийом, дія	Метод розрахунку	
	Кількісний	Якісний
Визначення джерела інформації	За статистичними даними, об'єктивністю, достовірністю, доступністю	За аналітичними висновками, авторитетністю джерела інформації, ступенем науковості
Принципи визначення показників	Екстраполятивний, інтерполятивний	Експертно-оціночний, евристичний
Спосіб розрахунку показників	Дослідно-статистичний, нормативний	Дослідно-аналітичний, факторний
Варіантність розрахунку	Одноваріантний, багатоваріантний, математично оптимізований	Одноваріантний, багатоваріантний, експертно оптимізований
Спосіб виконання розрахунку	Ручний, механізований, автоматизований	Ручний, комп'ютеризований
Градація показників залежно від стану соціальної безпеки	Норма, виклик, загроза	Норма, виклик, загроза
Кінцева форма подання зведених показників	Таблична, графічна, логіко-структурована	Таблична, графічна, логіко-структурована

Джерело: складено на основі [6].

Основне джерело необхідної інформації для оцінювання соціальної безпеки – це дані Державної служби статистики України, офіційних сайтів міністерств і відомств, що, зазвичай, характеризуються доступністю і достатнім рівнем достовірності. За відсутності кількісної інформації дослідники часто використовують експертні методи.

Складним завданням є реалізація принципу вибору показників, які становлять загрози. Підбір та вимірювання об'єктивних показників соціальної безпеки визначається такими особливостями:

- специфікою предмета дослідження, що має трирівневу ієрархічну структуру (особа, соціальна група, суспільство в цілому);
- певними труднощами формалізованого опису соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві;
- ускладненим отриманням достовірної вихідної інформації;
- виміром окремих показників, що мають комплексний, узагальнений характер [7, с. 116].

Доцільною, на наш погляд, є диференціація показників за блоками (виходячи із складових соціальної безпеки), кожний з яких характеризується їх окремим набором. Це дає можливість обчислити результат стану безпеки за показниками кожного блоку, виявити закономірності по кожній складовій та визначити узагальнюючий показник соціальної безпеки. Вибір показників для оцінки соціальної безпеки держави повинен охоплювати ретроспективний період і базуватися як на звітних, так і розрахункових даних.

Зазначимо, що юридично затверджені методики її оцінювання немає, проте Міністерство економічного розвитку України рекомендує Методику оцінки рівня економічної безпеки держави (наказ № 1277 від 29 жовтня 2013 р.), яка передбачає обчислення її інтегрального індексу, до якого входить і субіндекс [8]. Останній містить 15 індикаторів, а саме: відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу; відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність; чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, на 100 тис. населення; чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, на 100 тис.

населення; обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % від ВВП; рівень злочинності, кількість злочинів на 100 тис. населення; частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими ніж 75 % медіанного рівня загальних доходів; співвідношення загальних доходів 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів); частка витрат на продовольчі товари у споживчих грошових витратах домогосподарств; відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у державах ЄС-27 та Україні; відношення середньої вартості 1м² загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати; обсяг видатків зведеного бюджету на освіту; загальна частка учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, % від загальної кількості постійного населення у віці 6–17 років; сума не виплаченої заробітної плати за станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року; рівень зайнятості населення у віці 15–70 років, % від населення відповідної вікової групи.

Вважаємо, що згідно з цією методикою пошук окремих показників ускладнюється, зокрема загальна частка учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, % від загальної кількості постійного населення у віці 6–17 років та відношення середньої вартості 1м² загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати. Складно об'єктивно розрахувати такий показник, як відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у державах ЄС-27 та Україні. Окремі показники, наприклад, частка витрат на продовольчі товари у споживчих грошових витратах домогосподарств, є дуже інформативними.

Цікавим є підхід науковців Ю. Харазішвілі та Є. Дронь до оцінювання соціальної безпеки держави на основі таких показників: рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції); рівень оплати праці у випуску; рівень тіньової заробітної плати до офіційної; рівень тіньової зайнятості до загальної зайнятості; рівень видатків на освіту до ВВП; рівень видатків на охорону здоров'я до ВВП; відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму; питома вага заробітної плати у структурі

доходів населення; рівень пенсійних видатків до ВВП; рівень дефіциту пенсійного фонду до ВВП [9].

О. Сидорчук пропонує оцінювати соціальну безпеку на основі визначення семи субіндексів, які формує за офіційними статистичними даними та даними вибіркового обстежень домогосподарств, охоплюючи загалом 53 показники. Так, субіндекс матеріального добробуту включає: середньодушові еквівалентні загальні доходи; питому вагу населення, доходи якого нижче законодавчо встановленого мінімуму та 75 % мінімального доходу, %; темпи зміни доходу (у розрахунку на одну особу), % від попереднього року; питому вагу домогосподарств, що визначили недостатність доходів для найнеобхіднішого, у т.ч. харчування, %; диференціацію населення за децильним коефіцієнтом фондів; індекс споживчих цін; питому вагу домогосподарств, які за самооцінкою належать до бідних, %; питому вагу населення, котре оцінює своє матеріальне становище як бідне та злиденне, %; питому вагу населення, що занепокоєне зростанням цін, %.

Субіндекс зайнятості, соціально-трудова відносин включає такі показники: темпи зміни середньомісячної заробітної плати, % від попереднього року; питома вага кількості штатних працівників, яким нараховано зарплату в межах прожиткового мінімуму для працездатної особи, %; рівень безробіття населення працездатного віку, %; частка безробітних, котрі шукали роботу понад один рік, %; рівень безробіття економічно активного населення віком 15–70 років, %; частка респондентів, які вважають, що їм не вистачає можливості працювати з повною віддачею, а також мати додатковий заробіток, %; питома вага респондентів, котрі вважають, що люди найбільше бояться безробіття, %; питома вага кількості штатних працівників, яким нараховано зарплату в межах прожиткового мінімуму для працездатної особи, %; частка респондентів, котрі вважають, що важко знайти роботу, %.

Субіндекс демографічної ситуації формують: темпи зміни людського потенціалу, % від попереднього року; коефіцієнт природного приросту (убування) населення; нетто-коефіцієнт відтворення населення; коефіцієнт сальдо міграції населення; середня тривалість життя новонароджених, років; питома вага населення старше 60 років, %; темпи зміни наявного населення, % від попереднього року; коефіцієнт потенційної підтримки.

У субіндекс безпеки здоров'я, безпеки та загроз життю закладено такі показники: коефіцієнт смертності населення; рівень виробничого травматизму; кількість дітей-інвалідів у розрахунку на 10 тис. дітей віком 0–17 років; середня тривалість для осіб старше 45 років; питома вага осіб, які за самооцінкою визначають своє здоров'я як погане та дуже погане, %; рівень соціально обумовленої захворюваності; питома вага осіб, яким не вистачає засобів для лікування, %; рівень загальної захворюваності населення; загальний рівень інвалідності населення.

Субіндекс соціального захисту містить дані про: кількість пенсіонерів (на 1 000 населення); темпи зміни пенсії, % від попереднього року; питому вагу видатків на соціальний захист, % від ВВП; співвідношення середнього розміру пенсії і прожиткового мінімуму, прожиткового мінімуму для непрацюючих, середньої зарплати.

Соціальне виключення, девіантна поведінка як субіндекс включає: кількість дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування; кількість виявлених неповнолітніх, які підозрюються у скоєнні злочину (на 10 тис. дітей); кількість неповнолітніх, засуджених за скоєння злочинів; кількість неповнолітніх, котрі перебувають на обліку кримінальної поліції у справах дітей; частка дітей, народжених у незареєстрованому шлюбі та поза шлюбом; індекс нестабільності шлюбів; кількість правопорушень (на 100 тис. населення).

Субіндекс соціального самопочуття в суспільстві враховує: індекс соціального самопочуття; рівень протестного настрою і тривожності; питому вагу тих, які визначили, що потрібно активно протестувати; вірогідність масових протестів; індекс національної дистанційності; чого люди найбільше бояться – нападу зовнішнього ворога, масових безладів; рівень недовіри до різних органів влади; питому вагу респондентів, які хотіли б виїхати з країни; індекс дестабілізаційного протестного потенціалу [4, с. 185–186].

Проаналізувавши використання різних методик, обґрунтовано, що для оцінки соціальної безпеки держави науковці використовують переважно інтегральний показник із власним набором індикаторів. Автори статті під соціальною безпекою розуміють такий рівень економічної захищеності людини, котрий дає змогу використовувати її свій потенціал за рахунок

задоволення потреб, серед яких вирішальними є довге й здорове життя, набуття, розширення й оновлення знань і доступ до засобів існування, що сприятиме забезпеченню сталого розвитку суспільства.

Пропонуємо вимірювати рівень соціальної безпеки держави на основі інтегрального показника, в який закладено чотири субіндекси небезпеки – життя, бідності, здоров'я та освіти (рис.).

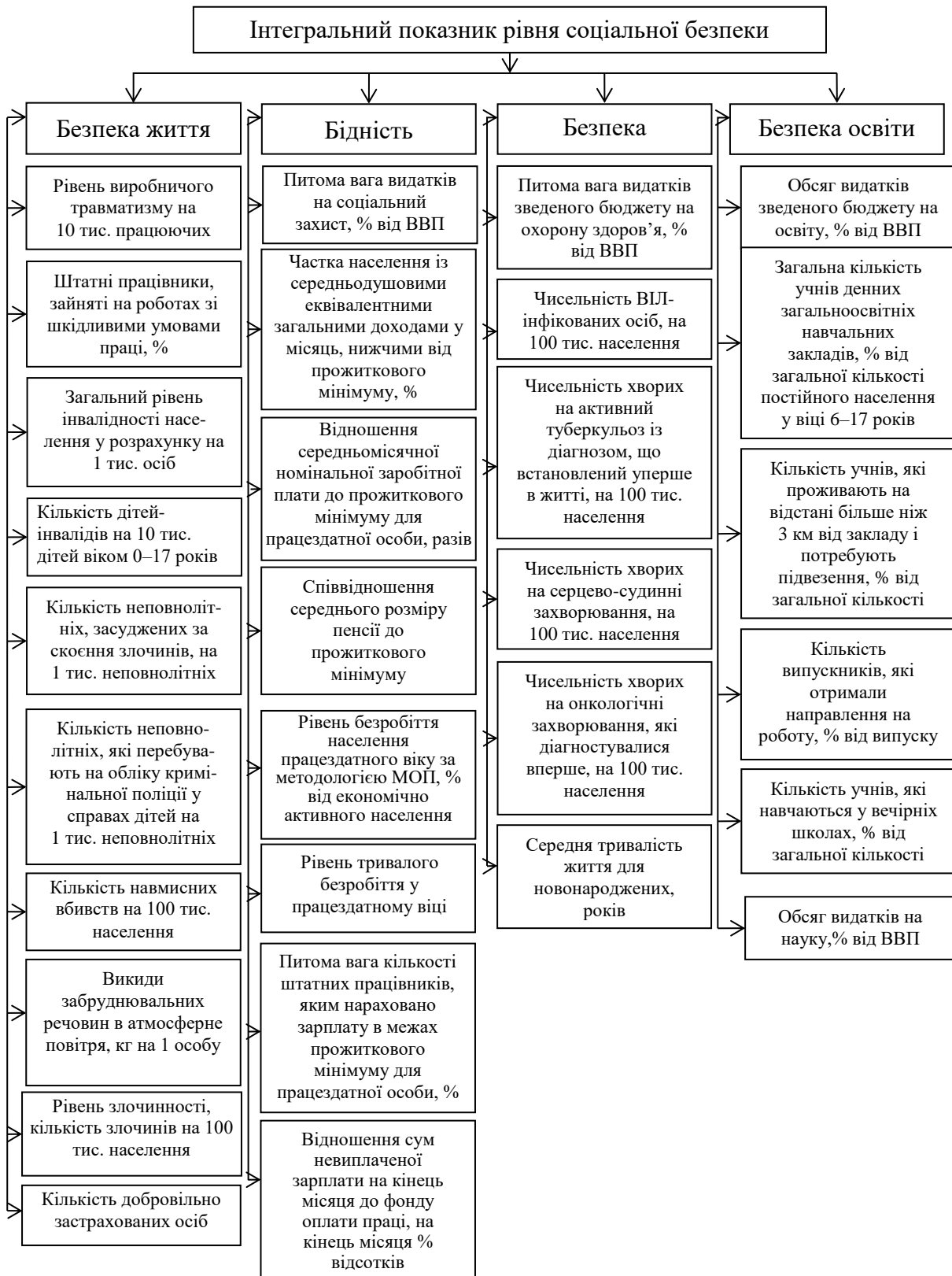

Рис. Ієрархічна модель інтегрального показника соціальної безпеки України (розроблено авторами)

Алгоритм оцінювання такий: вибір об'єкта дослідження; визначення складових соціальної безпеки та індикативних показників кожної з них; формування бази даних; визначення інтегрального показника; виявлення впливу кожної складової на зміну інтегрального показника; інтерпретація показників; визначення стійкості небезпечних тенденцій. Інтегральний показник рівня соціальної безпеки розраховується як середнє арифметичне із субіндексів за умови рівнозначності кожної складової її гарантування:

$$I_{CB} = \frac{1}{4} \sum_{i=1}^4 I_i. \quad (1)$$

При адитивному згортанні за алгоритмом багатовимірної середньої простої визначення впливу окремої підсистеми ($\Delta I_{i, \text{відн}}$) на зміну інтегрального показника здійснюється на основі методу пропорційного розподілу:

$$\Delta I_{i, \text{відн.}} = \frac{\Delta I_{i, \text{відн.}}}{\Delta I_{CB}} \times \Delta I_{CB}, \quad (2)$$

де $\Delta I_{CB, \text{відн.}}$ – темп приросту (зниження) інтегрального показника соціальної безпеки:

$$\Delta I_{CB, \text{відн.}} = \frac{I_{CB, t} - I_{CB, i-1}}{I_{CB, i-1}} \times 100, \quad (3)$$

де $I_{CB, i-1}$ – рівні інтегрального показника за $t-1$ і t -й роки відповідно;

ΔI_{CB} – абсолютна зміна інтегрального показника за відповідний період:

$$\Delta I_{CB} = I_{CB, t} - I_{CB, t-1};$$

ΔI_i – абсолютна зміна i -го субіндексу за певний період.

Ідентифікація основних чинників зміни рівня соціальної безпеки в державі як за кожен окремий рік, так і весь досліджуваний період відбувається шляхом визначення відносного впливу субіндексів на темпи зміни інтегрального показника, а індикаторів на субіндекси – аналогічно.

Висновок. У результаті узагальнення методичних підходів до оцінювання рівня соціальної безпеки держави виявлено відмінності між ними. Це пов'язано з тим, що науковці виділяють її різні складові, використовують різноманітні показники та методи розрахунків. Найчастіше як елементи соціальної безпеки виділяють безпеку життя, здоров'я, соціальний захист і соціально-трудові відносини.

Проаналізувавши різні методики, обґрунтовано, що для оцінки соціальної безпеки держави здебільшого застосовується

інтегральний показник. Запропоновано ієрархічну модель останнього, яка базується на чотирьох субіндексах небезпеки – життя, бідності, здоров'я та освіти. Визначено набір показників та розроблено алгоритм оцінювання соціальної безпеки держави.

Список використаних джерел

1. Козаченко Г.В. Оцінювання економічної безпеки підприємства: аналіз основних підходів / Г.В. Козаченко, Ю.С. Погорелов // Менеджмент безпеки держави, регіону, підприємства: проблеми і виклики сьогодення: [монографія] / [В.Г. Алькема, І.Г. Бабець, З.Б. Живко, М.С. Кіржецька]. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – С. 238–251.
2. Критерії та показники соціальної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Kryteriyi-i-pokaznyky-sotsialnoyi-bezpeky.pdf>.
3. Коваль О.П. Семантика та сутність терміну «соціальна безпека» / О.П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 2. – С. 58–65.
4. Сидорчук О.Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення: [монографія] / О.Г. Сидорчук. – Львів: ЛРІДУНАДУ, 2018. – 492 с.
5. Куценко В.І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку: [монографія] / В.І. Куценко, В.П. Удовиченко. – Чернігів: Лозовий В.М., 2010. – 652 с.
6. Ільчук Л. Показники соціальної безпеки в соціальній політиці України: теоретичні та методологічні підходи до їх розрахунку [Електронний ресурс] / Л. Ільчук // SOCIOПРОСТІР. – 2016. – № 5. – С. 4–9. – Режим доступу: <https://periodicals.karazin.ua/socioprostir/article/view/5323>.
7. Коваль О.П. Огляд існуючих підходів до оцінки рівня соціальної безпеки / О.П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 3 (40). – С. 115–120.
8. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ligazakon.net>.
9. Харазішвілі Ю.М. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі: аналіт. доп. /

Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь. – К. : НІСД, 2014. – 117 с.

References

1. Kozachenko, H.V., & Pogorelov, Yu.S. (2015). Otsiniuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: analiz osnovnykh pidkhodiv [An overview of existing approaches to assessing social security]. *Menedzhment bezpeky derzhavy, rehionu, pidpriemstva: problemy i vyklyky s'ohodennya: monohrafiya - Security management of the state, region, enterprises: problems and challenges of today: monograph*. V.G. Alkema, I.G. Babets, Z.B. Zhivko, M.S. Kirzhetska. Lviv: League Press [in Ukrainian].
2. Kryterii ta pokaznyky sotsialnoi bezpeky [Social security criteria and indicators] (n.d.). Retrieved from <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Kryteriyi-i-pokaznyky-sotsialnoyi-bezpeky.pdf> [in Ukrainian].
3. Koval, O.P. (2016). Semantyka ta sutnist terminu sotsialna bezpeka [The semantics and essence of the term social security]. *Stratehichni priorityty*, 2, 58-65 [in Ukrainian].
4. Sydorchuk, O.H. (2018). *Sotsialna bezpeka: derzhavne rehuliuвання ta orhanizatsiino-ekonomichnezabezpechennia* [Social security: state regulation and organizational and economic security]. Lviv: LRIDUNADU [in Ukrainian].
5. Kutsenko, V.I. & Udovychenko, V.P. (2010). *Sotsialna bezpeka v konteksti staloho rozvytku: monohrafiia* [Social security in the

context of sustainable development]. Chernihiv: Lozovy, V.M. [in Ukrainian]

6. Pchuk, L. (2016). *Pokaznyky sotsialnoi bezpeky v sotsialnii politytsi Ukrainy: teoretychni ta metodolohichni pidkhody do yikh rozrakhunku* [Social security indicators in social policy of Ukraine: theoretical and methodological approaches to their calculation]. *SOCIOПОСТІР*, 5, 4-9 Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/socioprostir/article/view/5323> [in Ukrainian].

7. Koval, O.P. (2016). Ohliad isnuuychyykh pidkhodiv do otsinky rivnia sotsialnoi bezpeky [An overview of existing approaches to assessing social security]. *Stratehichni priorityty*, 3(40), 115-120 [in Ukrainian].

8. Metodychni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, zatverdzeni nakazom Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy № 1277 vid 29.10.2013 r. [Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine, approved by the order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine No. 1277 dated 29.10.2013,]. (n.d.). *ligazakon.net*. Retrieved from <https://ligazakon.net> [in Ukrainian].

9. Kharazishili, Yu.M., & Dron, Ye.V. (2014). *Prohnozuvannia indykatoriv, porohovykh znachen ta rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy u serednostrokovii perspektyvi* [Predicting indicators, thresholds and the level of economic security of Ukraine in the medium term]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11 грудня 2019 року